

Maja Zelić

Graditeljski sklop Serdarovih-Polića-Elezovih kuća u Vrgorcu

Maja Zelić
Ministarstvo kulture i medija RH
Konzervatorski odjel u Imotskom
HR – 21260 Imotski, Ante Starčevića 7

UDK: 728.1.025.4(497.583Vrgorac)"2008/2018":624
Pregledni rad / Review paper
Primljeno / Received: 21. 7. 2023.

Ključne riječi: Grad Vrgorac, Serdarove-Polića-Elezove kuće, povijesni i arhitektonsko-graditeljski razvoj, konzervatorski zahvat, sanacija i rekonstrukcija

Keywords: Town of Vrgorac, Serdar-Polić-Elez Houses, historical, architectural and construction development, conservation intervention, rehabilitation and reconstruction

Grad Vrgorac, zbog svog geografskog i strateškog položaja na križanju važnih prometnica koje spajaju unutrašnjost s Primorjem, predstavlja jednu od rijetkih ruralno-urbanih cjelina gdje dolazi do miješanja različitih kulturoloških, ali i graditeljskih karakteristika. U tom kontekstu promatraćemo nastanak i razvoj tradicijskoga graditeljskog sklopa Serdarovih-Polića-Elezovih kuća, smještenog u središnjem dijelu Vrgorca. Zahvaljujući rijetkim pisanim i grafičkim povijesnim izvorima, ali i pojedinim graditeljskim oblikovnim elementima i detaljima, historijski i arhitektonski razvoj građevina sklopa možemo pratiti od vremena osmanske vladavine pa sve do 19. stoljeća. Množina naziva predmetnog graditeljskog sklopa pokazuje slojevitost kako u njegovom povijesnom razvoju, tako i u njegovom arhitektonskom oblikovanju. U razdoblju od 2008. do 2018. godine Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (najvećim dijelom) i Grad Vrgorac financirali su građevinsku i konstruktivnu sanaciju te rekonstrukciju ovog graditeljskog sklopa koji čeka svoju novu namjenu.

U središnjem dijelu grada Vrgorca, uz današnju glavnu gradsku prometnicu u smjeru istok-zapad (Ulica Tina Ujevića), nalazi se graditeljski sklop Serdarovih-Polića-Elezovih kuća (sl. 1). Sklop koji se sastoji od dvije spojene kuće, manje i veće, nastaje i razvija se u vremenu od kraja 17. i početka 18. stoljeća do prve polovice 19. stoljeća, a danas je zaštićen kao kulturno dobro. U razdoblju od 2008. do 2018. godine, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (najvećim dijelom) i Grad Vrgorac, financirali su građevinsku

i konstruktivnu sanaciju te rekonstrukciju ovog sklopa koji je do tada bio u ruševnom stanju (sl. 2). Izvođenje konzervatorskih zaštitnih radova, kojima je prethodila izrada projekta sanacije konstrukcije,¹ odvijalo se u fazama od 2008. do 2018. godine u skladu s osiguranim financijskim sredstvima koja su iz godine u godinu varirala² (sl. 3). Dugogodišnje izvođenje radova nadzirali su nadležni konzervatori Konzervatorskog odjela u Imotskom,³ dok je za građevinski nadzor bio zadužen projektant konstrukcije.⁴ Nažalost, prije obno-

1 Projekt sanacije konstrukcije „Elezovih kuća“ u Vrgorcu izrađen je u prosincu 2008. godine (oznaka projekta: TD 137/08), a izradila ga je tvrtka Grading projekt d.o.o. iz Splita (projektant konstrukcije: Dalibor Bartulović, dipl. ing. građ.) u suradnji s konzervatorom Radoslavom Bužančićem iz KO Split. Arhitektonski snimak postojećeg stanja sklopa vjerojatno je rađen pred kraj 20. stoljeća i, prema informacijama, izradili su ga arhitekti konzervatori i tehničari tadašnjega Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu kao pripremu za njegovu buduću obnovu. Međutim, „snimak“ korišten za izradu projektne dokumentacije iz 2008. godine (i njezin je integralni dio), bio je, nažalost, izrazito manjkav, pa je tijekom samog procesa obnove dolazilo do problema prigodom izvođenja pojedinih radova, kao i promjena u odnosu na izvorni projekt, koje su u konačnici izvedene u suglasnosti s projektantom konstrukcije.

2 Radovi su započeli u manjem obimu na manjoj kući sklopa (2009.-2010.). Nastavili su se na većoj kući do njihovog završetka (2011.-2016.). Manja kuća je dovršena u vremenu od 2017. do 2018. Svi zahvati su obuhvaćali sanaciju kamenih zidova u smislu djelomične razgradnje i ponovnog zidanja dijela vanjskih nestabilnih i urušenih zidova (u kamenu i opeci) te čišćenje fuga, fugiranje i injektiranje zidova, kao i razgradnju postojećega pregradnog zida i zidanje novih (od betonskih blokova) u unutrašnjosti veće kuće, uz izvedbu trokrakog armiranobetonskog stubišta. Sanacija međukatnih konstrukcija položenih na kamenim konzolama podrazumijevala je izvedbu istih od drvenih lameliranih greda spregnutih tankom pločom od lakoagregatnog EPS betona. Sanacija krovništa uključivala je izvedbu dvostrešne krovne konstrukcije od drvene građe sa svim potrebnim izolacijama i pokrovom od ravnog utorenog crijepa te strehom od lomljenih kamenih ploča, a u kruni zidova i na zabatima su se izveli armiranobetonski serklaži. Radovi sanacije su također uključivali izradu i ugradnju novih kamenih okvira za pojedine prozore i vrata, izradu i ugradnju nedostajućih kamenih konzola te izradu i montažu unutrašnje i vanjske drvene stolarije.

3 Konzervatori Ivan Alduk, Katarina Cvitanić, Zrinka Radunić i Maja Zelić

4 Dipl. ing. građ. Dalibor Bartulović



1 Smještaj graditeljskog sklopa Serdarove kuće u gradu Vrgorcu (preuzeto s Geoportala, 2024.)
Location of the Serdar Houses complex in the town of Vrgorac (retrieved from Geoportal, 2024)

ve samog spomenika nije izrađena nikakva konzervatorska analiza, stoga se izradi konzervatorskog elaborata pristupilo u trenutku kada su obje kuće većim dijelom bile rekonstruirane i sanirane.⁵ Ovaj tekst je rezultat kako samog elaborata, konzervatorskog zahvata, tj. zaštitnih radova sanacije, tako i zapažanja te terenskih i arhivskih istraživanja tijekom dugogodišnje obnove. Također, bavi se nastankom, povijesnim i arhitektonskim razvojem Serdarovih-Polića-Elezovih kuća (dalje u tekstu Serdarove kuće).

Tijekom posljednjih godina obnove Grad Vrgorac je riješio sve imovinsko-pravne probleme kojima su građevine desetljećima bile opterećene te je otkupio obližnju Muminovu kulu – tursku kulu iz 17. stoljeća. Recentnim arhitektonskim projektom iz 2021. godine, kojem je prethodio arhitektonski snimak postojećeg stanja,⁶ predmetni sklop kuća i kula povezani su u jedinstvenu funkcionalnu graditeljsku cjelinu koja bi u budućnosti trebala postati prezentacijsko-informacijski centar vrgorskog područja s pratećim sadržajima pod nazivom „Kuća pršuta i vina“.⁷

.....
5 Autorica konzervatorskog elaborata iz 2018. godine Elezove i Serdarove (Polića) kuće s Muminovom kulom u Vrgorcu je djelatnica Konzervatorskog odjela u Imotskom, Maja Zelić, dipl. ing. arh.

6 Točnije, arhitektonski snimak izvedenog stanja nakon radova što ga je izradio Ured ovlaštene arhitekture Josipe Ružić j.d.o.o.“ iz Solina 2020. godine.

7 Glavni projekt izradila je tvrtka STUDIO NEXAR d.o.o., Ivanec, glavni projektant: Zdenka Šarolić, dipl. ing. arh. Svi prethodni zahvati (sanacija i rekonstrukcija postojećih objekata, projektiranje i izvedba planiranog prezentacijsko-informacijskog centra i sl.) trebali bi biti tema nekog drugog rada.

POVIJESNI KONTEKST

Vrgorac je grad smješten u unutrašnjosti Dalmacije, u zaleđu Makarskog primorja i uz granicu s Bosnom i Hercegovinom. Tijekom povijesti, zbog strateškog položaja na križanju važnih prometnica koje prolaze tim dijelom zaleđa, odnosno spajaju unutrašnjost s Primorjem, ovaj dio Dalmacije odigrao je značajnu ulogu. Kulturno-povijesna baština vrgorskog kraja seže u prapovijesno doba, za vrijeme vladavine ilirskih plemena, što dokazuju nalazi brojnih gomila-tumula i gradina. Rimski je utjecaj samo periferno dotakao ovaj prostor, o čemu svjedoče rijetki arheološki nalazi. Srednjovjekovna povijest ovog kraja veže se uz postojanje Rastočke župe u sastavu ranosrednjovjekovne Neretvanske kneževine – Paganije, a u razvijenom i kasnom srednjem vijeku ovo područje čini tzv. Gorsku župu, čije je najznačajnije središte bio upravo Vrgorac. Kulturno nasljeđe srednjeg vijeka ostalo je sačuvano u brojnim stećcima (nadgrobni spomenici) i fortifikacijskoj arhitekturi, čiji je najznačajniji spomenik tvrđava Gradina iznad Vrgorca, sagrađena vjerojatno krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Začetak urbanističkog razvoja grada Vrgorca možemo potražiti u podnožju utvrde (kao i u većini gradova u zaleđu Dalmacije) u obliku podgrađa koje je potencijalno bilo utvrđeno zidinama s gibelinskim kruništem pojačano nizom



2 Izgled sklopa Serdarovih kuća 2007. godine prije početka sanacije (foto: I. Alduk, fototeka KO Imotski, 2007.)

Serdar Houses complex in 2007, before rehabilitation (photo: I. Alduk, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2007)



3 Pogled na sklop Serdarovih kuća 2018. godine tijekom radova sanacije (fototeka CKB grada Vrgorca, 2018.)

View of the Serdar Houses complex in 2018 during rehabilitation (photo archive of the Vrgorac Center for Culture and Heritage, 2018)

kula⁸ (sl. 4). Daljnji razvoj i širenje podgrađa, nadogradnja tvrđave te gradnja kružne kule Avale⁹ događa se za vrijeme vladavine Turaka koji zauzimaju današnju Vrgorsku krajinu pred kraj 15. stoljeća i njome vladaju gotovo 200 godina. Nakon oslobođenja grada od turske vladavine oko 1690. godine, nastupa razdoblje Mletačke uprave (1690.-1797.). Iz tog razdoblja datiraju i najstariji grafički prikazi grada Vrgorca. Sačuvana su nam tri poznata prikaza: prvi je već spomenuti kod C. Fiskovića iz spisa starog Trogirskog arhiva iz 1690. godine,¹⁰ drugi je prikaz mletačkog inženjera S. Boucauta iz iste godine¹¹ (sl. 5) i treći G. Iustera iz 1708. godine¹² (sl. 6). Ovdje donosimo četvrti, manje

poznati prikaz Vrgorca iz druge polovice ili pred kraj 18. stoljeća. Radi se o isječku iz puno veće karte koja prikazuje prostor dalmatinske unutrašnjosti od Godinja do Pline na kojoj je označen „Vergoras citta e fortezza“¹³ (sl. 7). Iako su navedeni povijesni grafički prikazi zaslužili detaljniju analizu, ovdje ćemo to napraviti samo sumarno s obzirom na karakter ovog rada. Na svima dominira tvrđava i kružna kula Avala iznad naselja, dok se u njihovom podnožju ističe niz karakterističnih kuća-kula.¹⁴ Osim njih, vidljivi su manji sklopovi kuća (stambeno-gospodarskih) s otvorenim prostorima dvorišta između njih. Kuće imaju izduženi pravokutni tlocrt, većinom su prizemnice (rjeđe katnice),

8 FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 127-130. C. Fisković donosi najstarije povijesne grafičke prikaze Vrgorca i svoje opise istih. Prvi grafički prikaz Vrgorca (Vargoraz) s kraja 17. stoljeća (1689.-1690. godine), zajedno s prijepisom izvještaja o mletačkom zauzimanju Vrgorca od Turaka, pronađeni su među spisima starog Trogirskog arhiva u Državnom arhivu u Zadru. Na prikazu dominiraju prostrana tvrđava i okrugla kula na najvišoj koti terena, dok je u njihovom podnožju utvrđeni suburbij – varoš s nekoliko četverokutnih kula povezanih obrambenim zidinama s nizom završnih gibelinskih kruništa koje autor uspoređuje s ostalim dalmatinskim srednjovjekovnim utvrđenim gradovima (Dubrovnik, Šibenik, Korčula...). Međutim, istovremeni prikazi Vrgorca S. Boucauta iz 1690. godine, kao i onaj nešto kasniji G. Iustera, ne prikazuju bedeme u podgrađu. S druge strane, dva opisa unutrašnjosti Dalmacije (i šire) s početka 17. stoljeća, Vrgorac navode kao „citta murata“, dok je npr. obližnji Imotski „citta non murata“. Iako je teško svaki put biti siguran misli se pritom na naselje ili samo na tvrđavu, ovo je sigurno tema za daljnju razradu koju treba sagledavati u širem kontekstu postojanja bedema gradova i naselja u unutrašnjosti Dalmacije u srednjem i ranom novom vijeku. RAČKI, FRANJO, 1882., 176.; BATINIĆ, VJENCESLAV, 1885., 136-137.

9 Avala na arapskom jeziku znači uzdignuti položaj (vidikovac).

10 Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD), HR-DAZD-18, fond Općina Trogir (1312-1797.), Commune Tragurii, 1.2, 2.1, Općinski spisi 1312-1811, spisi općine Trogir iz 1560. pa na dalje, kut. 214.

11 BILIĆ, DARKA, 2018., 27-28.

12 FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 123. Radi nemogućnosti nabave preslika ovog i Boucatovog prikaza, ovdje koristimo one koji su već objavljeni.

13 HR-DAZD-6, fond Mletački katastar, Kartografska zbirka Mape „Grimani“ (1756.-1797.), 474., *Territorio et Ville di Primorio Superiore*. Na kartografskom prikazu u akvarel tehnici duljine 226 cm i promjenjive visine 58 cm s jedne i 80 cm s druge strane, Vrgorac se smjestio u središnjem dijelu prikaza.

14 Najznačajniji i najstariji sačuvani objekti graditeljskog nasljeđa u Vrgorcu su kuće-kule u varoši. koje imaju stambenu i obrambenu funkciju. Najznačajnije su: Dizdareva-Kapetanova kula koja se ističe svojom visinom, kula bega Cukarinovića-Fratarska kula, Raosova kula (Hasan-bega Dizdarevića), Pakeroва kula (Mujage Šabića) i Muminova kula (Mumin-age Atlagića). Radi se o kulama kvadratnog tlocrta, manjih dimenzija (cca 5x5 metara s varijacijama) – na jedan ili dva kata (rijetko više) sa stambenim potkrovljem. Izvorno su ulazna vrata u kulu bila na visini prvog kata (radi obrane) te nije bilo prozora (osim možda na zadnjem katu), već su na zidovima postojale samo puškarice. Kasnije se, nakon promjene namjene iz fortifikacijske u stambenu, otvaraju vrata u prizemlju, kao i prozori na zidovima. Kule su dobile nazive po nekadašnjim turskim ili kasnijim mletačkim vlasnicima. Nastanak i razvoj ovog tipa arhitekture veže se za vrijeme turske vladavine i neposredno nakon nje te je svojstven za grad Vrgorac, ali i za susjednu Hercegovinu, Imotski, Makarsko primorje, Neretvu i dijelom Poljica. Vrgorske kule nastaju vjerojatno od kraja 16. i početka 17. stoljeća. Na takvo razmišljanje nas navodi gotovo nezamijećen podatak iz ranije spomenutog opisa unutrašnjosti Dalmacije s početka 17. stoljeća, gdje se u opisu Vrgorca navode kule, njih više od 10, koje očito već tada dominiraju vizurom grada i koje se nazivaju „fabriche nove“. RAČKI, FRANJO, 1882., 176.



4 Najstariji poznati grafički prikaz Vrgorca iz 1690. godine (HR-DAZD-18, Fond Općine Trogir /1312.-1797./)

Oldest known graphic depiction of Vrgorac from 1690 (HR-DAZD-18, The Archives Fund of the Municipality of Trogir (1312–1797))



5 Grafički prikaz Vrgorca S. Boucauta iz 1690. godine (preuzeto iz BILIĆ, DARKA, 2018., 27–28.)

Graphic depiction of Vrgorac by S. Boucaut from 1690 (BILIĆ, DARKA, 2018, 27–28)

po svojoj dužoj stranici uglavnom prate izohipse terena i glavna su im pročelja okrenuta prema jugu radi insolacije.

O izgledu kuća i kula u Vrgorcu govore nam, iako skromno, i povijesni zapisi. Jedan od detaljnijih opisa vrgorske tvrđave donosi mletački vojni inženjer Ivan Frane Rossini 1749. godine u svom opisu dalmatinskih utvrda. U svom opisu spominje i kvadratne kule u podgrađu koje su izgradili Turci.¹⁵ Sličan tome je i opis G. de Offnera nakon posjeta Vrgorcu 1775. godine, u kojem navodi da su kuće u Vrgorcu sagrađene na turski način poput kula s tri sobe koje se dižu jedna nad drugom.¹⁶ Godine 1818. kroz Vrgorac će proći i car Franjo I., ali, osim spomena rudnika katrana i gradskog načelnika, drugih podataka nam u svom dnevniku putovanja nije ostavio.¹⁷ John Gardner Wilkinson, britanski putopisac i egiptolog, na svom putovanju kroz Dalmaciju i Crnu Goru 1844. godine opisuje Vrgorac kao malo mjesto u kojem je veliki broj kuća pokriven slamom, ostale su pokrivene kamenim pločama, a jako malo kuća je zakrovljeno kupama.¹⁸

Valentino Lago 1851. godine u svom dalmatinskom putopisu, u opisu vrgorskog podgrađa ispod utvrde, navodi kako se na nekoliko mjesta izdižu kvadratne kule, koje turci zovu *Kulle*, na tri, a rjeđe na četiri kata, sve jednake po formi i dimenziji, unutar kojih su živjele velikaške otomanske

obitelji, dok su sve ostale nastambe drugačije forme služile za obitavanje „raje“, odnosno kršćana.¹⁹

Tijekom i nakon austrijske uprave Vrgorac sve više postaje urbanim središtem s „Korzom“ – glavnom gradskom ulicom (nakadašnja Napoleonova cesta), duž koje nastaju reprezentativne građevine: župna crkva, bogatije i reprezentativnije obiteljske kuće, skladišta režije duhana s upravnom zgradom i pripadajućim parkom zatvorenog tipa itd.

Ovdje se moramo osvrnuti i na još jednu lokalnu predaju, inače vrlo čestu i u drugim dalmatinskim gradovima. Naime, u Vrgorcu je ostalo sjećanje kako je u ovim kućama 25. i 26. travnja 1875. godine boravio car Franjo Josip I. tijekom svog obilaska Dalmacije. Međutim, u dnevniku carskog putovanja²⁰ navodi se kako je caru smještaj prvotno bio „pripravljen u prostorijama poreznog ureda“ koji se pokazao neadekvatnim, pa su na poslijetku „carski stan morali prirediti u drugoj kućici i sastojao se od jedne skromne sobe za radnju i od druge, još skromnije za spavanje“. Ovaj opis nikako ne odgovara pretpostavljenom noćenju cara u većoj i reprezentativnijoj kući sklopa, pa nas navodi na zaključak kako car ipak možda nije prenoćio ovdje. Zanimljiv je i podatak u jednom novinskom članku objavljenom sredinom 70-ih godina 20. stoljeća, da je do Prvoga svjetskog rata (vjerojatno do 1918., odnosno sloma stare Austrije) na kućama stajala ploča postavljena u čast boravka cara Frane Josipa I. Ostaje otvoreno pitanje na kojoj točno kući je stajala ta ploča, ali i zašto car nije prespavao u Serdarovim kućama. Naime, ovdje bismo se ponovno vratili spomenutom britanskom putopiscu J. G. Wilkinsonu. On navodi kako ga je u Vrgorcu 1844.

15 TUDOR, AMBROZ, 2007., 685.

16 NAGY, JOSIP, 1924., 608. Opis je iz korespondencije G. de Offnera sa splitskim nadbiskupom Garanjinom u kojem navodi: „Le case sono a guisa di Torette con tre Camere una sopra dell'altra di grandezza ora più ora meno estesa“.

17 KRMPOTIĆ, LJUDEVIT, 2002, vol. II, 425; Car navodi kako se rudnik katrana, iako jako dobar, slabo koristi. Lokalni namjesnik Paul Andacus (?), „nije obljubljen, niti ugodan i mora biti smijenjen“.

18 WILKINSON, J. GARDNER, 1848., 125–127.

19 LAGO, VALENTINO, 1870., 214–218.

20 *Povijesni dnevnik*, 1878., 168–169.



6 Grafički prikaz Vrgorca G. luster iz 1708. godine (preuzeto iz FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 123.)

Graphic depiction of Vrgorac by G. Luster from 1708 (FISKOVIĆ, CVITO, 1961, 123)



7 Prikaz Vrgorca pred kraj 18. stoljeća – isječak (preuzeto iz HR-DAZD-6, Fond Mletački katastar, 474.)

Depiction of Vrgorac in late 18th century excerpt (HR-DAZD-6, Venetian Cadastre Fund, 474)

godine dočeka načelnik (*Sindaco*) koji posjeduje kuću veću od onih koje se obično viđaju po mjestima u unutrašnjosti. Moguće je kako riječ o ovom sklopu koji je kao takav već bio formiran i u kojem je živio serdar kao ugledniji stanovnik Vrgorca. Ali ovo ostaje na razni špekulacije, tim više jer Wilkinson koristi termin *sindaco* što tada označava načelnika općine.²¹ Ipak se moramo zapitati, a nastavljajući se na ovu vijest: zašto ovaj sklop nije poslužio za smještaj cara Franje Josipa prilikom njegovog posjeta Vrgorcu 30-ak godina kasnije? Da li je proces njegovog propadanja već započeo ili je, radi brojnih podjela između nasljednika, bio neprikladan za smještaj tako važnog gosta?

PROBLEMATIKA SLOŽENOG NAZIVA SKLOPA

Danas se za predmetni sklop kuća u Vrgorcu koriste tri naziva. Teško je reći kako je došlo do toga, ali bi nazive trebalo objasniti ili barem pokušati dati neke odgovore.

Naziv „Elezove kuće“ je najuvriježeniji, ali izaziva i najviše pitanja. Predio Vrgorca u kojem se nalazi sklop kuća inače se danas naziva Elezovina / Elazovina.²² Moguće je da se radi o najstarijem nazivu ovih kuća koji svoje podrijetlo vuče iz vremena osmanske uprave. U zadarskom arhivu, u spisima generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju Daniela Dolfina (1692.-1696.), sačuvana je providurova darovnica iz 1695. godine kojom se dodjeljuje zemlja, kula i kuće vrgorskom harambaši Petru Jelaviću nakon oslobođenja Vrgorca od Turaka („...a Pietro Gelavich campo mezzo di terra di nuovo acquisto in Pechina nel Borgo di Vergoraz da esso disgrezzatto colla Torre e Casali Distrutti del Turco Elezovich, per esso fabbricati et agiustati, e coll Orto contiguo e medessimo furono communi con Amedina e Salia Elezovich fratelli“). Navedeni

podaci se eventualno mogu odnositi na stariji arhitektonski sloj ovog sklopa i Muminovu kulu u njegovoj blizini.²³ Međutim, u takvu konstataciju je teško povjerovati s obzirom da sama spomenuta kula nosi ime Mumin age-Atlagića – Muminova kula. Isto tako, predio koji se u spomenutoj darovnici naziva Pečina nalazi se danas par stotina metara južnije od sklopa ovih kuća.²⁴ Ono što se ovim potvrđuje jest činjenica da su krajem 17. stoljeća u Vrgorcu živjeli Turci, braća Elezovići (ili Elezi) te su posjedovali zemlje i kuće. Na ovaj podatak se nadovezuje i još jedan iz Zadarskog arhiva iz kojeg saznajemo da je početkom 18. stoljeća u Vrgorcu živio Nico (?) Ellesich, kojeg možda možemo dovesti u vezu s ranije spomenutim Elezovićima (Elezima).²⁵ S obzirom na sačuvani dvostruki toponim (Elezove kuće, Elezovina) te navedene arhivske podatke, u ovoj fazi istraživanja ne preostaje nego pretpostaviti da su oni ipak na neki način povezani.

Naziv „Polića kuće“ se ne susreće tako često, ali ga je najjednostavnije objasniti, s obzirom da je obitelj Polić dugo vremena bila vlasnik ovih građevina. U prvoj austrijskoj katastarskoj izmjeri Vrgorca iz 1835. godine, odnosno iz upisnika čestica zgrada i zemalja²⁶ te iz pratećeg kartografskog prika-

23 JELAVIĆ, DAVOR, 2009., 97-104. Podatke o Elezovićima u svojoj knjizi donosi vrgorski istraživač i povjesničar amater Davor Jelavić, nejasno inzistirajući na vezi između prezimena Elezović i Jelavić.

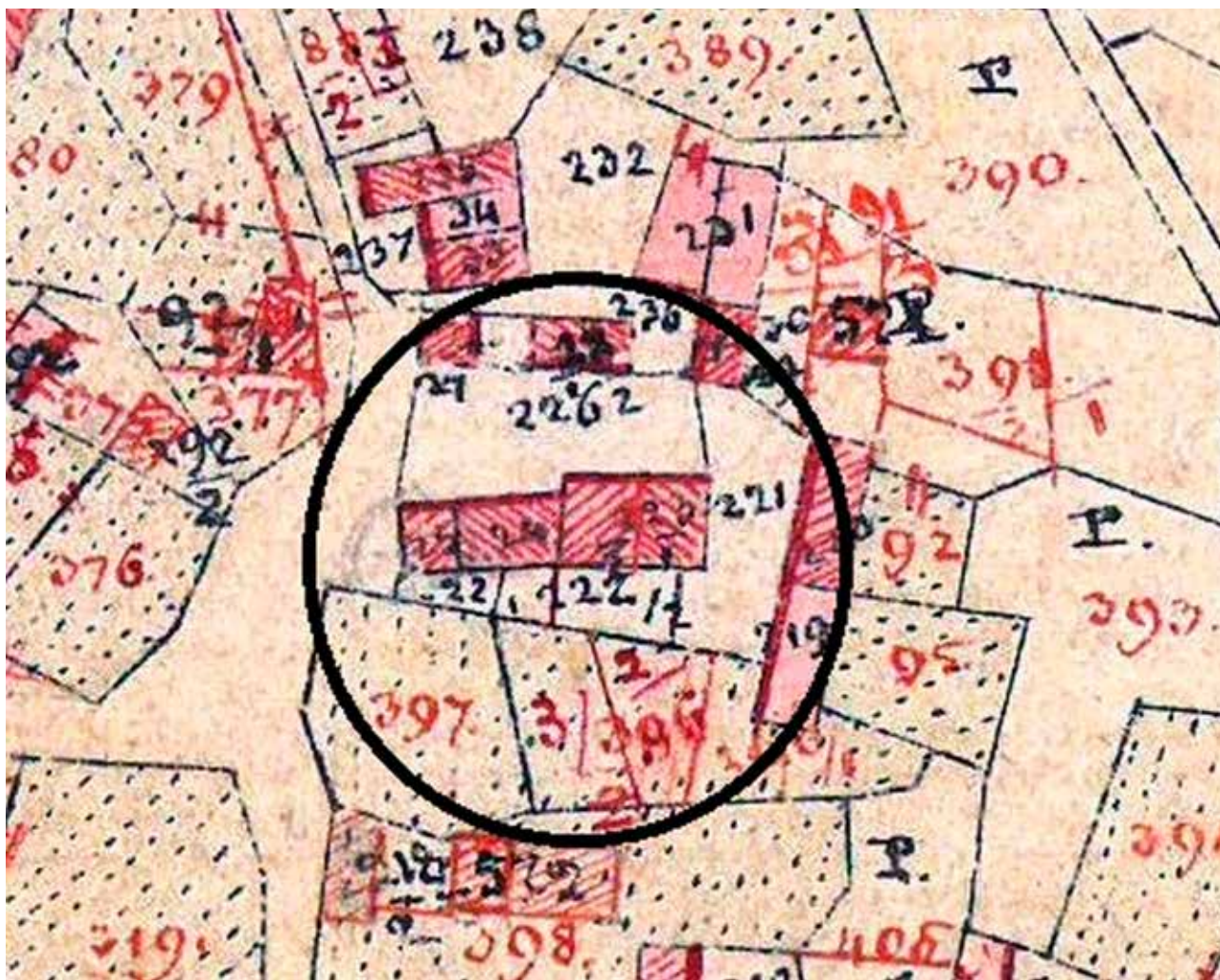
24 JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 203; Navodno se obližnje zemlje nazivaju Muminovac i Dizdarevac po bivšim tj. turskim vlasnicima i njihovim, još uvijek sačuvanim, bunarima na tom predjelu.

25 HR-DAZD-5, fond Mletački katastar, Katastarske knjige (1597.-1797.), *Libro catastico della iurisdictione di Vergoraz* 1703.-1704., kut. 25., 74.

26 Državni arhiv u Splitu (dalje: HR-DAST), fond Arhiv mapa za Dalmaciju (dalje: AMD), *Commune di Vergoraz*, Nro. 218, *Protocollo dei Edifizij della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 222-226, 228, 236; *Protocollo dei Terreni della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 396-397.

21 WILKINSON, J. GARDNER, 1848., 126.; IVKOVIĆ, FRANE, 1992., 34-37.

22 JELAVIĆ DAVOR, 2009., 103.



8 Prva austrijska katastarska izmjera Vrgorca iz 1835. godine (preuzeto iz HR-DAST, AMD, Vrgorac, Mapa X, br. 218)

First Austrian cadastre survey of Vrgorac from 1835 (HR-DAST, AMD, Vrgorac, Map X, No. 218)

za²⁷ doznajemo sljedeće: vlasnici sklopa kuća s dvorištima i okolnih zemalja su iz obitelji Polić te se vjerojatno radilo o tri brata. Ivan Polić (Polich Giovanni) je vlasnik veće stambene kuće i gospodarskog objekta s njene sjeverne strane, Josip Polić je vlasnik istočnog dijela manje stambene kuće, a Marko Polić njenog zapadnog dijela. Sa sjeverne i južne strane sklopa su dvorišta (veće je ono sa sjeverne strane) u vlasništvu sva tri brata, a s južne strane ispod dvorišta je jedan vrt u vlasništvu Ivana Polića te drugi u vlasništvu ostale braće (sl. 8). Da li su Polići bili vlasnici ovih kuća i u ranijim razdobljima teško je reći. Na samom početku 18. stoljeća, između 1702. i 1704. godine u dva dokumenta su nam također posvjedočeni Polići u Vrgorcu, točnije Martin Polić s 10, odnosno 12 članova svoje obitelji. Prvi dokument koji donosi 12 članova ove obitelji odnosi se na svojevrsni

popis stanovništva čitave Vrgorske serdarije sa sumarnim podacima.²⁸ Drugi je nešto detaljniji i iz njega doznajemo da Martin Polić s 10 članova obitelji živi u Vrgorcu gdje ima kuću i 48 životinja.²⁹ U drugim arhivskim dokumentima kao što je *Stanje duša*³⁰ iz 1733. i 1744. godine također doznajemo za Poliće u Vrgorcu, ali ti popisi su nam manje pouzdani s obzirom da se odnose na Vrgorsku župu koja je tada obuhvaćala i brojna sela u okolici.³¹ Polići se u Vrgorcu spominju i na samom početku 19. stoljeća tj. u *Stanju duša* vrgorskog

28 JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 143-147.

29 HR-DAZD-5, Mletački katastar, Katastarske knjige, Libro catastico della Iurisdizione di Vergoraz, kutija 24, sign, 329

30 „Stanje duša” ili Status Animarium je popis koji najčešće vodi mjesni župnik i u kojemu se navodi imenom i prezimenom „glava” obitelji i broj članova obitelji.

31 Međutim, u *Stanju duša* iz 1733. godine se također javlja Martin Polić s 12 članova obitelji, možda još uvijek onaj isti iz popisa 30 godina ranije. Godine 1744. godine također se ponovo javlja Martin Polić s 19 članova obitelji. JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 152-159.

27 HR-DAS, AMD, *Commune di Vergoraz, Dalmazia, nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, Mapa X, Nro. 218 Vergoraz. O.C. II 26. bf.



9 Pogled na sklop kuća s jugozapada 1960. godine (Fototeka KO Split, 1960.)

Southwest view of the house complex in 1960 (photo archive of the Conservation Department Split, 1960)

podgrađa iz 1806. godine, kada doznajemo za Andriju Polića s 10 članova obitelji.³²

Najteže je objasniti naziv „Serdarove kuće“, iako je isti prilično čest, pa je kao takav zabilježen i na fotografijama ovog sklopa iz 1960. i 1976. godine koje se nalaze u Fototeci Konzervatorskog odjela u Splitu (sl. 9). Naime, na serdara kao vlasnika ovih kuća bi donekle upućivali znakovi vojne vlasti i časti uklesani na dovratnicima vrata na sjevernom pročelju veće kuće: križ, a posebice bodež i sablja (sl. 10). Serdar je riječ istočnjačkog podrijetla,³³ a u vrijeme osmanske vlasti i unutar osmanske vojske, unatoč uvriježenim pogrešnim mišljenjima, to je ipak bio viši položaj (čin). To se donekle vidi i na području Osmanskog Carstva u jadranskom zaleđu, gdje serdari uživaju prilično visoki ugled u svojoj zajednici, a novija literatura ih, za razliku od starije, postavlja relativno visoko na društvenoj ljestvici u dalmatinskoj unutrašnjosti. Mletačke vlasti su, prihvativši velikim dijelom ranije osmansko uređenje, serdarima i podređenim im harambašama ostavljali njihove funkcije koje su se većinom odnosile na zapovijedanje domaćim postrojbama u graničnim oblastima prema Osmanskom Carstvu. Međutim, serdar dobija i nove funkcije, i to one civilne, koje se ponajviše odnose na organizaciju vlastitih zajednica i uspostavljanje odnosa sa središnjim vlastima.³⁴

32 GLIBOTA, MILAN, 2004., 33.

33 serdar (turski; perzijski: serdār) – glavar, starješina, zapovjednik <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55464> (8. 7. 2023.)

34 O svemu vidi više u MAYHEW, TEA, 2008., 149-150, 170-175; MARKULIN, NIKOLA, 2017., 268-272.



10 Otvor s reljefom sablje, kugle, križa i bodeža (foto: M. Demicheli, fototeka KO Split, 1976.)

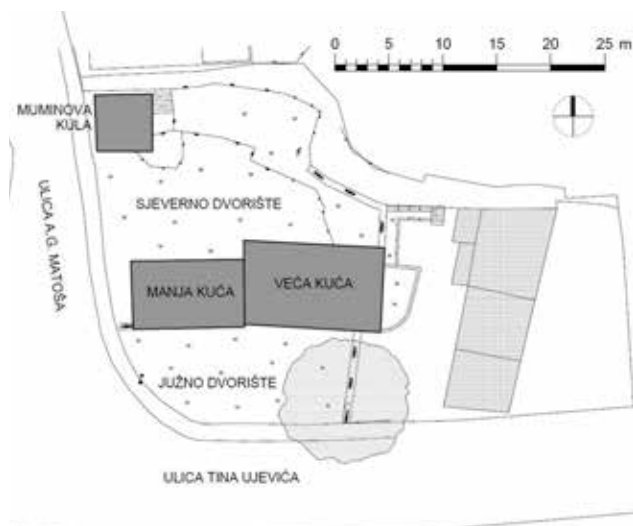
Opening with a relief of a sword, ball, cross and dagger (photo: M. Demicheli, photo archive of the Conservation Department Split, 1976)

Titula serdara se često nasljeđivala unutar iste obitelji.³⁵ Kratkotrajna francuska vlast će dijelom reformirati ovakvu situaciju i nastojati odvojiti vojnu od civilne i sudske vlasti koju su obnašali serdari i njima nadređeni pukovnici (koluneli). Serdari i serdarije su zadržane i smatrane su najvažnijim dijelom vojnog i redarstvenog ustroja.³⁶ Reforme vojnih i civilnih struktura se nastavljaju i za vrijeme druge Austrijske uprave tj. 20-ih i 30-ih godina 19. stoljeća, kada se serdarima uz vojne vraća i dio upravnih i sudskih funkcija. Međutim, austrijske vlasti će ovu funkciju s vremenom ukinuti. Vrgorski serdar, kao i ranije, potpada pod upravu pukovnika u Makarskoj, ali uz njega postoji i *sindaco* koji je formalno i stvarno načelnik novoosnovane općine.³⁷ U ovoj fazi istraživanja ostajemo trenutačno na vrlo rijetkim izvorima te lokalnoj usmenoj predaji prema kojoj se ove kuće mogu povezati s titulom serdara. Prema

35 Ova funkcija je u nekim mjestima znala preći i u prezime – Serdar, Serdarić, Serdarušić, Serdarević – što u Vrgorcu nije slučaj. U Vrgorcu se kao serdar s kraja 17. i prvih desetljeća 18. stoljeća isticao „legendarni“ Vrgorčanin Rade Miletić u čijoj obitelji je ta funkcija bila nasljedna. Ipak, ovaj sklop nije moguće povezati sa serdarima iz obitelji Miletić. O Radi Miletiću i kontrapozama oko njega vidi RADONIĆ, BRANKO, 2022., 17-20.

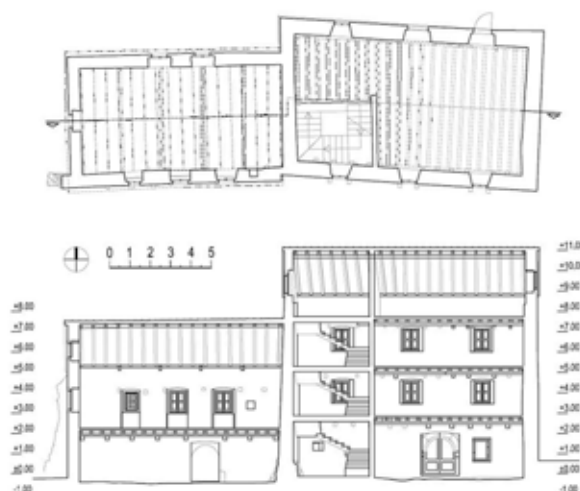
36 ORŠOLIĆ, TADO, 2003., 276-280.

37 IVKOVIĆ, FRANE, 1992., 34-37, 49-50.



11 Situacijski nacrt graditeljskog sklopa Serdarove kuće (crtež: M. Zelić, 2023.)

Site plan of the Serdar Houses architectural complex (drawing: M. Zelić, 2023)



12 Arhitektonski snimak sklopa Serdarovih kuća – tlocrt prvog kata i uzdužni presjek (crtež: J. Ružić, 2020.)

Architectural survey of the Serdar Houses complex – first floor plan and longitudinal section (drawing: J. Ružić, 2020)

predaji, ranije spomenuti Ivan Polić (1785.-1851.), jedan od vlasnika ovog sklopa, bio je posljednji vrgorski serdar, a njegov otac Andrija je gradio veću kuću sklopa u 18. stoljeću.³⁸ S obzirom na svoje godine, Ivan je mogao biti serdar jedino tijekom francuske ili ranije austrijske uprave. Međutim, godine 1808., dakle tijekom francuske uprave, Ivana Polića susrećemo kao kapetana-starješinu Vrgorca (i tvrđave).³⁹ Godinu dana kasnije, tijekom pobune protiv francuskih vlasti, koju vodi Martin Pavlović Zažabac, u Vrgorcu kao kapetana susrećemo Andriju Polića, možda Ivanovog oca.⁴⁰ Nakon gušenja spomenutog ustanka kao kapetan-starješina Vrgorca spominje se Lovro Polić.⁴¹ Za sada ostaje otvoreno pitanje da li je netko od Polića dužnost serdara obnašao za vrijeme austrijske vlasti.

U svakom slučaju, nakon ove sumarne analize, kojoj je svakako potrebno daljnje istraživanje, s oprezom možemo pretpostaviti kako su sva tri naziva za ovaj sklop opravdana. Ono što je sigurno jest da množina naziva ovoga graditeljskog sklopa pokazuje slojevitost u njegovom povijesnom razvoju gotovo jednako kao i u njegovom graditeljskom oblikovanju.

38 JELAVIĆ, DAVOR, 2019., 168-169.

39 GLIBOTA, MILAN, 2007., 30. Ovo je titula i funkcija koju uvodi francuska vlast i trebala bi biti podređena serdaru. Namjesnik V. Dandolo se jako oslanjao na ove kapetane-starješine; ORŠOLIĆ, TADO, 2003., 274, 277, 285.

40 GLIBOTA, MILAN, 2007., 33.; O spomenutoj pobuni vidi: KAPETANOVIĆ, VICKO, 1989.

41 GLIBOTA, MILAN, 2007., 30, 34-35; U pismu upućenom „delagatu od Makarske“ Polić se žali na postupanje francuskih vojnika na prolasku kroz Vrgorac. Sebe u pismu naziva „Capetan Anzian od Vrgorca“. Međutim, moguće je da se radi o osobi koja nije nastanjena u Vrgorcu, već u obližnjim Prapatnicama.

OPIS GRADITELJSKOG SKLOPA

Sklop Serdarovih kuća smješten je u južnom dijelu grada Vrgorca na križanju Ulice A. G. Matoša i Ulice Tina Ujevića, na terenu s blagim padom prema jugu. Graditeljski sklop s obilježjima pučke tradicijske arhitekture sastoji se od veće i manje kuće prislonjene jedna uz drugu. Tlocrtna dispozicija građevina je u obliku izduženih pravokutnika, dužom stranicom položenim u smjeru istok-zapad, koje flankiraju dvorišta s južne i sjeverne strane (sl. 11 i 12). Sklop kuća vjerojatno datira s kraja 17. i početka 18. stoljeća te se tijekom vremena preoblikovao, nadograđivao i pregrađivao, sve do prve polovice 19. stoljeća. Građevine su dugo vremena bile nenastanjene i prepuštene propadanju te je, kako je već navedeno, od 2008. do 2018. godine trajala njihova rekonstrukcija i sanacija. Opis sklopa se velikim dijelom odnosi na trenutačnu situaciju nakon izvedenih zahvata (sl. 13), a manje na onu prije početka zahvata.

Veća (istočna) kuća je tlocrtnih dimenzija oko 13,00 x 7,90 m, katnosti P+2+Pk. Visina sljemena od najniže kote uređenog terena je 11,20 m. Zidana je od priklesanog kamena različitih dimenzija nepravilnijeg oblika, slaganih slobodno s naglašenim širim fugama, osim na sjevernom pročelju i istočnom dijelu zabatnog zida gdje je kamen pravilnijeg oblika zidan u pravilnim redovima. Širina kamenih zidova je od 70 do 80 cm. Ispuna zidova rađena je od lomljenog kamena vezanog crvenicom pomiješanom s vapnom. Na uglovima je kuća pojačana i naglašena većim i kvalitetnijim obrađenim klesancima. Krovna konstrukcija je drveni dvostrešni roženični krov nagiba oko 31°, pokriven ravnim utorenim crijepom, tzv. „francuzicom“ sa strehom



13 Pogled na Serdarove kuće s južne strane (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2022.)

South view of the Serdar Houses (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Split, 2022)



14 Pogled na Serdarove kuće sa sjeverne strane (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2023.)

North view of the Serdar Houses (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2023)

od lomljenih kamenih ploča, a pretpostavlja se da je izvorni pokrov bio od lomljenih kamenih ploča (sl. 14).

Na južnom pročelju prizemlja kuće nalazi se karakterističan rustični polukružni ulaz uokviren kamenim pragovima pravilnijih i većih dimenzija, koji je s gornje strane obrubljen jednostavnim kamenim vijencem pravokutne profilacije (sl. 15). Po tri pravokutna prozora jednakih dimenzija u klesarski obrađenim kamenim okvirima, s konzolama ispod donjeg okvira, pravilno su i simetrično raspoređena na prvom i drugom katu južnog pročelja. U strukturi kamena i fuga te na starijim fotografijama, vidljivo je da su na mjestu središnjeg prozora na prvom katu nekoć bila vrata, koja su prigodom radova sanacije pretvorena u prozor. Desno od polukružnog ulaza u prizemlju nalazi se pravokutni prozor manjih dimenzija od ostalih, probijen naknadno.

Sjeverno pročelje je nešto drugačije od južnog, a njegovu osobitost predstavljaju reljefi uklesani na kamenim pragovima lučnih vrata u prizemlju navedenog pročelja. Na dovratnicima je majstor graditelj uklesao svoje simbole, točnije alate: polukuglu i kutomjer te čekić (sl. 16). Ova lučna vrata su oblikovana slično kao i ona na južnom pročelju, samo što kameni vijenac koji ih obrubljuje s gornje strane nije toliko naglašen. Na kamenim okvirima središnjih pravokutnih vrata prvog kata uklesani su simboli ratnika: sablja, polukugla i bodež na dovratnicima, te križ na nadvratniku (sl. 10). Lijevo od ovog otvora na katu su pravokutna vrata u kamenim okvirima, a desno je prozor pravokutnog oblika s kamenim okvirima i konzolama ispod donjeg doprozornika. Po tri pravokutna prozora u kamenim pragovima s kamenim konzolama ispod donjeg praga

simetrično su raspoređena po drugom katu sjevernog pročelja (sl. 14).

Na zapadnom zabatnom zidu pri vrhu se nalaze 4 kamene konzole u blagom padu od sjevera prema jugu. Na njima je nekad počivao kameni žlijeb, koji je odvodio s krova kišnicu i usmjeravao je u cisternu (gustirnu), što je vjerojatno bila postojala s južne strane građevina⁴² (sl. 17). Iznad njih je u potkrovlju, odnosno pri vrhu zabata, manji pravokutni prozor u kamenim okvirima otvoren tijekom radova sanacije, a izvorno nije postojao. Na istočnom zabatnom zidu je manji pravokutni prozor u kamenim okvirima u potkrovlju, identičan onome sa zapadne strane, koji je tu izvorno postojao.

Pri vrhu sjevernog i južnog pročelja, ispod kamene strehe, u strukturi zidanja kamena i fugama se jasno očitava postojanje otvora u potkrovlju u osi središnjih prozora. Vjerojatno se radilo o jednostavnijim otvorima za odzračivanje u formi položenog pravokutnika ili možda ipak o krovnim kućicama tj. „luminarima“ u ravnini pročelja s konzolama ispod donjeg doprozornika (sl. 20, 21)

Interijer kuće na svim katovima danas izgleda kao jedinstven prostor bez pregrada. Izvorno su vjerojatno postojali pregradni zidovi koje nismo zatekli. Točnije, naknadno je otprilike po sredini veće kuće sagrađen kameni pregradni zid po čitavoj visini koji je uklonjen tijekom radova sanacije radi formiranja otvorenog tlocrta. S obzirom na način gradnje i činjenicu da je njegovom gradnjom zazidan dio lučnih

.....
42 Prema navođenju starijih Vrgorčana, danas zatrpani bunar je zaista postojao na tom mjestu, kao i niz drugih starih bunara za crpljenje vode u Vrgorcu, tzv. „saranča“.



15 Lučni ulaz u prizemlju južnog pročelja veće kuće (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2023.)

Arched entrance on the ground floor of the southern facade of the larger house (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2023)



16 Reljef čekića, polukugle i kutomjera na dovratniku lučnog ulaza (foto I. Alduk, fototeka KO Imotski, 2010.)

Relief of a hammer, hemisphere and protractor on the doorframe of the arched entrance (photo: I. Alduk, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2010)

vrata na južnom pročelju, zid je sagrađen vjerojatno nakon jedne od brojnih podjela kuće među vlasnicima.

Unutarnje lice zidova je zidano od priklesanog kamena različitih dimenzija nepravilnijeg oblika slaganih slobodno sa širim fugama, bez tragova žbuke, iako je ona sigurno postojala. Većim dijelom su sačuvane izvorne kamene konzole na koje se oslanjala drvena međukatna konstrukcija koja prije sanacije nije bila sačuvana.⁴³ Na unutarnjem licu zida nadvoji svih otvora su zidani u obliku rasteretnog segmenatnog luka iz sjekomice položenih manjih pravokutnih kamena. Pod u prizemlju je deniveliran, odnosno nivo poda u zapadnom dijelu kuće je viši za oko 20 cm od onog u istočnom dijelu, vjerojatno radi stijene koja se tamo pojavljuje na višoj koti. U sjeveroistočnom uglu kuće u prizemlju sačuvan je kamen živac, odnosno živa stijena na kojoj je građevina dijelom temeljena.

Manja (zapadna) kuća je tlocrtnih dimenzija oko 10,40 x 6,30 m, katnosti P+1 (izvorno P+1+Pk). Visina sljemena od najniže kote uređenog terena je 8,10 m. Građena je priklesanim kamenom manjih dimenzija nepravilnijeg oblika, sa širokim fugama. Širina kamenih zidova je od 60-70 cm. Veći dio zidova je zidan od kamena s dva lica, vezanih crvenicom

.....
43 Tijekom radova ugrađene su nove drvene međukatne spregnute konstrukcije s tankom pločom od lakoagregatnog (EPS) betona u obje kuće. Pošto se pratila zatečena pozicija kamenih konzola koje su diktirale položaj međukatnih konstrukcija, visina između katova je nešto niža od današnjih standarda, posebice u većoj kući.

pomiješanom s vapnom. (sl. 13 i 17) Zapadni zabatni zid te dio sjevernog zida koji nisu postojali prije radova sanacije, iznutra su zidani od blok opeke, a izvana od kamena što sličnijem postojećem na ostatku građevine. Između njih postavljen je sloj izolacije. Na uglovima je kuća pojačana većim i kvalitetnije obrađenim klesancima. Na grafičkom prikazu austrijskog katastra iz 1835. godine (sl. 8) te na arhivskim fotografijama, vidljivo je da je izvorno ova kuća bila duža (ukupne dužine oko 15 m), podijeljena pregradnim zidom na dva dijela, a njen krajnji zapadni dio je srušen i uklonjen prilikom probijanja trase današnje Ulice A. G. Matoša u ranim sedamdesetim godinama 20. stoljeća. Krovna konstrukcija je drveni dvostrešni roženični krov nagiba oko 31°, danas pokriven ravnim utorenim crijepom tzv. „francuzicom“ sa strehom od lomljenih kamenih ploča, s kojima je vjerojatno bila izvorno pokrivena.

Na sjevernom pročelju kuće u prizemlju sačuvana su niska lučna vrata rustičnog izgleda uokvirena zidanim dovratnicima tzv. „špalama“⁴⁴ od nepravilnih manjih kamenih blokova. Desno od ulaza su bili vidljivi ostaci naknadno dozidanog kamenog stepeništa tj. „balature“ preko koje se uspinjalo na kat kuće, ali je ona uklonjena prilikom radova sanacije radi drugačijeg sagledavanja i organizacije prostora te problema s hidroizolacijom, s obzirom na to da je velikim dijelom građena u suhozidu (sl. 18). U nastavku kuće su na

.....
44 tal. *spalla, spalle* – rame, ramena



17 Pogled na Serdarove kuće sa sjeverozapadne strane (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2023.)

Northwest view of the Serdar Houses (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2023)



18 Ostatak kamene balature sa sjeverne strane manje kuće – stanje 2014. godine (foto: M. Zelić, fototeka KO Imotski, 2014.)

Remains of a stone outer staircase on the northern side of the smaller house—condition in 2014 (photo: M. Zelić, photo archive of the Conservation Department Imotski, 2014)

poziciji izvornog ulaza (koji je bio urušen) izvedena vrata pravokutnog oblika u kamenim okvirima, iako je utvrđeno da su se tu izvorno nalazila vrata lučnog oblika⁴⁵ (sl. 19). Na katu se, ponad dvaju vrata u prizemlju, nalaze dva pravokutna prozora s kamenim okvirima, rađeni po uzoru na postojeće s južne strane kuće (sl. 17).

Na južnom pročelju se u prizemlje ulazi kroz lučna vrata manje visine, uokvirena zidanim „špalama“ od nepravilnih manjih kamenih blokova rustičnijeg oblikovanja. Na završetku zida prema zapadu vidljiv je dovratnik još jednog ulaza, koji je izvorno također bio lučni i kroz koji se ulazilo u srušeni zapadni dio kuće (sl. 9, 19). Na katu su dva veća pravokutna prozora s kamenim okvirima. U nastavku je treći pravokutni prozor manjih dimenzija oko kojeg su raspoređene konzole. U strukturi kamena na pročelju i fugama iščitava se nekadašnje postojanje vrata.

U unutrašnjosti kuće su prizemlje i kat jedinstven prostor bez pregrada. Unutarnje lice zidova je zidano od priklesanog kamena različitih dimenzija nepravilnijeg oblika, slaganih slobodno sa širim fugama, a dio zidova je od blok opeke. Na unutarnjem licu južnog zida nadvoji prozora su građeni u obliku segmentnog luka iz sjekomice položenih sedrenih blokova. U parapetnoj niši ispod prozora i na dijelu sjevernog zida s unutrašnje strane vidljivi su ostaci bojane žbuke u crvenoj i plavoj nijansi. Manjim dijelom su sačuvane izvorne kamene konzole na koje se oslonila drvena međukatna konstrukcija kata.

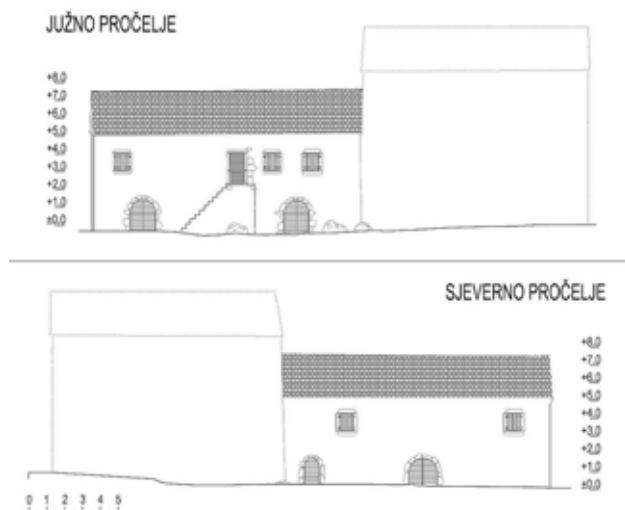
Ispred kuća, s južne strane je manje dvorište u kojem se nalazila presvođena cisterna za vodu, koja je nekad vjerojatno imala i krunu. U bunar se odvodila kišnica s krova. Sa sjeverne strane kuća je prostrano dvorište vjerojatno izvorno popločano kamenom i ograđeno suhozidom. Iz prikaza austrijskog katastra iz 1835. godine vidljiva su dva dvorišta sa sjeverne i južne strane sklopa kuća te obradiva polja ispod južnog dvorišta (sl. 8) preko kojih je 1949. godine prošla danas glavna južna vrgorska prometnica – ulica Tina Ujevića.

U neposrednoj blizini, sa sjeverne strane sjevernog dvorišta (odmah iza sklopa kuća), obrisi su građevine pravokutnog tlocrta, potpuno urušene. Sačuvana je u visini od oko pola metra do jednog i pol metra. Građena je od priklesanog kamena, različitih dimenzija, bez pravilnog zidanja u redovima. Postoji mogućnost da je (glavni) ulaz u sjeverno dvorište ovog sklopa nekada bio sa sjeverne strane (istočno od Muminove kule), gdje se vide tragovi zazidavanja toga ulaza suhozidom. Iz podataka austrijskog katastra iz 1835. godine vidljivo je da je građevina izvorno bila stambene namjene, a kasnije je prenamijenjena u gospodarsku, a imala je dvorište sa sjeverne i istočne strane (sl. 8).

PRETPOSTAVLJENE RAZVOJNE FAZE SKLOPA

Kao što je već rečeno, sklop Serdarovih kuća je nastajao i razvijao se u nekoliko faza, vjerojatno od kraja 17. do prve polovice 19. stoljeća. Najstarije dijelove sklopa okvirno smo datirali u kraj 17. ili točnije početak 18. stoljeća, s obzirom da njih, ili njima slične građevine, djelomično možemo prepoznati u povijesnim grafičkim prikazima, pa

⁴⁵ Izvedba takvih vrata otvorila bi problem visine međukatne konstrukcije u unutrašnjosti kuće.



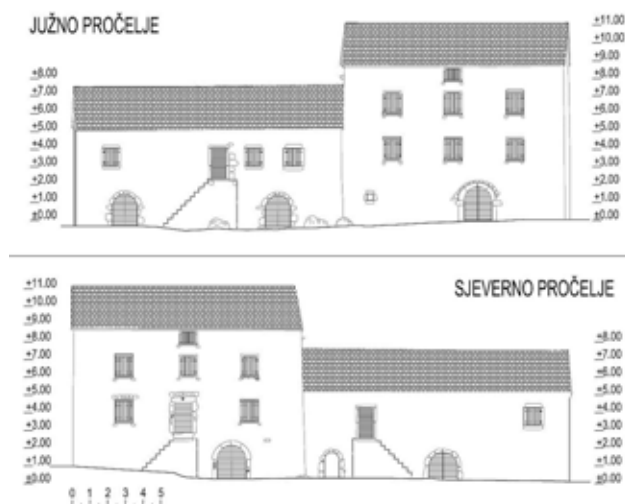
19 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 1 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 1 (drawing: M. Zelić, 2018)



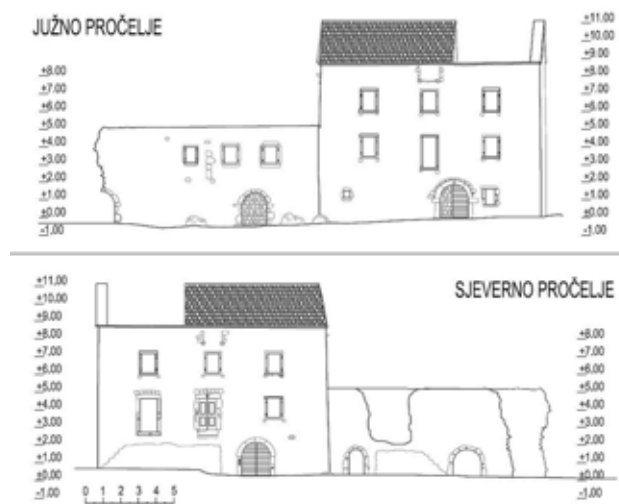
21 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 3 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 3 (drawing: M. Zelić, 2018)



20 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 2 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 2 (drawing: M. Zelić, 2018)



22 Pretpostavljeni izgled sklopa Serdarovih kuća tijekom Faze 4 (crtež: M. Zelić, 2018.)

Assumed appearance of the Serdar Houses complex during Phase 4 (drawing: M. Zelić, 2018)

čak i u opisima kuća u Vrgorcu nastalim u tom razdoblju. Međutim, važno je naglasiti da se radi o okvirnim datacijama koje je u ovom trenutku teško točno potvrditi pa je graditeljski razvoj sklopa u fazama pretpostavka.

FAZA 1. kraj 17. do sredine 18. stoljeća

Manja zapadna jednokatnica s potkrovljem i izvorno većom tlocrtnom površinom je vjerojatno starija građevina, sudeći po slabijoj kvaliteti i načinu gradnje kamenog sloga te sačuvanim graditeljskim elementima: lučnim vratima u prizemlju vrlo rustičnog izgleda i male visine te manjim i nepravilnijim prozorskim otvorima. Slijedom

navedenog, pretpostavljamo da je kuća građena krajem 17. ili početkom 18. stoljeća (sl. 19). Postoji vjerojatnost da je sagrađena već tijekom turske vladavine u Vrgorcu koja je trajala od zadnje četvrtine 15. stoljeća do 1690. godine. Na arhivskim fotografijama fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu iz 1960. godine, vidljivo je da na južnom pročelju kuće prema zapadu postoje još jedna lučna vrata te da jednaka vrata postoje i na sjevernom pročelju prema zapadu. Oboja vrata su se urušila prije početka radova sanacije (sl. 9). Pošto je kuća katnica, pristup na prvi kat je omogućen preko zidanih stepenica (*balature*) s

južne strane i ulaznih vrata, kasnije zazidanih, što je i vidljivo na kamenom vanjskom licu zida. S obzirom da su na mjestu tih zazidanih vrata sačuvane i konzole, isto tako je moguće da je „balatura“ izvorno bila drvena. Na južnom i sjevernom pročelju je vjerojatno postojao niz pravokutnih prozora. Na jednoj od starih razglednica Vrgorca s početka 20. stoljeća,⁴⁶ vidljivi su otvori i na zapadnom zabatnom pročelju. Ono je porušeno, tj. kuća tlocrtno „skraćena“ prigodom probijanja prometnice koja je spojila dvije glavne longitudinalne vrgorske prometnice početkom 70-ih godina 20. stoljeća. U prizemlju su postojala vrata, a iznad njih veći pravokutni prozor na katu i manji u potkrovlju. Očito je već u ovoj ranijoj fazi kuća podijeljena pregradnim zidom na veći istočni i manji zapadni dio. Ostaci tog zida uklonjeni su prigodom sanacije, a otprilike na njegovom mjestu je današnji zapadni zabatni zid.

FAZA 2. sredina 18. do sredine 19. stoljeća

U sljedećoj fazi nastaje veća (istočna) dvokatnica s potkrovljem. Ona je nasjela na istočni zabatni zid manje kuće, ali se iz nepoznatih razloga pritom formirao vertikalni „klin“ na spoju manje i veće kuće, vidljiv na sjevernom i južnom pročelju manje kuće (sl. 20). U strukturi kamenog zida je jasno vidljivo da je manja kuća građena manjim i nepravilnijim kamenom, a veća kuća se zapadnim zabatnim zidom izdiže iznad manje te je taj dio njezinog zida zidan od većih i pravilnijih klesanaca. Reljefni ukrasi i simboli, posebice križ, na okvirima sjevernih lučnih vrata u prizemlju i pravokutnih na katu, izrađeni su sigurno nakon odlaska Turaka (1690. godine) (sl. 10 i 16). S obzirom na tu činjenicu, nešto bolji način zidanja te simetriju i veću dimenziju prozorskih otvora, okvirno možemo datirati u 18. stoljeće, a svakako prije 1835. godine kada kuću pronalazimo u austrijskom katastru i kada joj je vlasnik Ivan Polić. Opisana je kao kuća za stanovanje na dva kata. Ivan Polić je i vlasnik ranije spominjanoga gospodarskog objekta sa sjeverne strane veće kuće (sl. 8).

U ovoj fazi veća kuća ima lučni prizemni otvor sa sjeverne i južne strane, središnji pravokutni ulaz na kat sa sjeverne strane, pet pravokutnih prozora sa sjeverne strane te šest simetrično raspoređenih pravokutnih prozora s južne strane. Za razliku od kamenih prozorskih okvira na manjoj kući, ovdje su oni klesani pravilnije i svi imaju utor na vanjskim stranama okvira radi boljeg zatvaranja i brtvljenja drvenih vanjskih zatvora, tj. „škura“. Na kat se pristupalo preko „balature“ na sjevernoj strani kuće. Već u prvoj fazi potkrovlje je bilo funkcionalno (u njemu se obično nalazila kuhinja, tj. „kužina“) s „luminarima“ ili manjim otvorima ispod strehe na sjevernoj i južnoj strani te je vjerojatno imalo manji pravokutni prozor u istočnom zabatu.

Kao argument za nastanak ove kuće u 18. stoljeću može nam donekle poslužiti i komparacija nekih arhitektonskih detalja – u prvom redu oblikovanje lučnih vrata prizemlja na sjevernom pročelju. Naime, ono je vrlo karakteristično za ovo razdoblje te ga susrećemo i na nekim bolje datiranim kućama u Imotskom iz tog razdoblja.⁴⁷ Lučni otvor se oblikuje na način da je oko bolje klesanih kamenih blokova (okvira) lučno posložen još jedan red kamena koji formira jednostavan i blago istaknut lučni vijenac.

Iz podataka austrijskog katastra, manja kuća za stanovanje ima dva vlasnika: zapadni dio je u vlasništvu Marka Polića, a istočni dio je u vlasništvu Josipa Polića. Pretpostavka je da je istočni dio kuće tada podijeljen po dužini pregradnim zidom na sjeverni i južni dio, čiji su skromni ostaci uklonjeni prigodom radova sanacije. U ovoj fazi, radi podjele, manja kuća vjerojatno dobiva ulaz na kat sa sjeverne strane, sa kamenom „balaturom“, također uklonjenom prigodom sanacije (sl. 18). Južno pročelje zadržava svoj raniji izgled s „balaturom“. Postojanje dvije „balature“ objašnjavamo podjelom koja nije išla samo po širini, već je dio kuće bio podijeljen i po dužoj osi.

FAZA 3. sredina i kraj 19. stoljeća

Iz podataka prve austrijske katastarske izmjere Vrgorca, pouzdano saznajemo kako je u prvoj polovici 19. stoljeća veća kuća bila u vlasništvu Polić Ivana (sl. 21). Kuća se pregradnim zidom po usmenoj predaji dijeli na dva dijela oko 1840. godine⁴⁸ (sl. 8). Zbog gradnje pregradnog zida smjer greda, koje nose međukatnu konstrukciju, i visina poda u istočnom dijelu kuće su promijenjeni. Lučni otvor s južne strane u prizemlju je dijelom zazidan te je otvoren prozor manjih dimenzija istočno od lučnih vrata u prizemlju. Vjerojatno se tada na sjevernom zidu kuće krajnji istočni prozor na prvom katu pretvara u vrata za pristup na kat, a sve zbog navedene podjele kuće. U ovoj fazi je, vjerojatno opet iz istog razloga, središnji prozor južnog pročelja na prvom katu preoblikovan u vrata za ulazak na kat preko „balature“ ili drvenih stepenica, što se jasno vidi u strukturi kamena na pročelju spomenutoj ranije. Teško je odrediti kada dolazi do zazidavanja manjih otvora („luminara“) u potkrovlju veće kuće, ali ono je svakako povezano s gubitkom funkcionalnosti potkrovlja.

.....
47 Ovdje se referiramo na kuću Tadić u Imotskom (k.č. 3691/1 k.o. Imotski-Glavina) na adresi Obrtnički prolaz 2. O dataciji kuće nam govori podatak kako je iznad lučnog ulaza obrubljenog plitkim vanjskim lukom od muljike bila manja kamena ploča s uklesanom 1755. godinom, danas, nažalost, izgubljena. Kuća Tadić je jedna od najranijih sačuvanih kuća u Imotskom. Podatak je iz „Konzervatorske analize zaštićene gradske jezgre Imotskoga“, koju je 1989. godine izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu, izrađivači: mr. Vanja Kovačić, prof. Zoraida Staničić, mr. Radoslav Tomić. Predmetna kuća je u dijelu analize o inventarizaciji građevina u staroj gradskoj jezgri Imotskog navedena pod rednim brojem 30. kao „Kuća u Obrtničkoj ulici“.

48 Prema izjavi već spomenutog Davora Jelavića

.....
46 GOLEŠ, IGOR, 2018., 623; Razglednica je datirana u 1903. godinu.

Također, postoji mogućnost da je prozor u istočnom zabatu potkrovlja otvoren nakon zatvaranja ovih otvora.

Na manjoj kući ostaje „balatura“ sa sjeverne strane, ali se ukida ona s južne strane te se ulazna vrata zazidavaju i pretvaraju u pravokutni prozor manjih dimenzija, a sve očito uslijed nove vlasničke podjele kuća. Na taj zaključak nas navodi i podatak iz reambulacije austrijskog katastra (upisnika čestica zgrada) iz 1852. godine, iz kojeg je vidljivo kako tada istočni dio male kuće ima tri vlasnika, nasljednika iz obitelji Polić.

FAZA 4. 20. stoljeće i početak 21. stoljeća

Pred kraj 19. stoljeća manja kuća sklopa je nenastanjena te dolazi do njezina propadanja. Na već ranije spomenutoj razglednici Vrgorca s početka 20. stoljeća, vidljivo je da zapadni dio manje kuće nema krova. Nakon toga, do sredine 20. stoljeća dolazi do još veće degradacije čitavog sklopa koji se očito više ne koristi i nije nastanjen (sl. 22). Iz fotografija Konzervatorskog odjela u Splitu nastalih u drugoj polovici 20. stoljeća, vidljivo je da je mala kuća potpuno bez krova, njezin zapadni dio je srušen i uklonjen radi gradnje prometnice početkom 70-ih godina 20. stoljeća, a dio sjevernog zida je urušen (sl. 9). Krov veće kuće postoji otprilike na 2/3 površine kuće, tj. od pregradnog zida prema zapadu, a ostatak je urušen. Nedugo nakon toga, odnosno nakon 1970. god. potpuno će se urušiti i ostatak krova veće kuće, kao i međukatne konstrukcije, te će obje građevine početak svoje obnove 2008. godine dočekati u izrazito lošem i ruševnom stanju (sl. 2).

VALORIZACIJA I ZAKLJUČAK

Stavimo li sklop Serdarovih kuća u povijesni i urbanističko-arhitektonski kontekst razvoja grada Vrgorca, možemo reći kako je vjerojatno svoje začetke (manja kuća sklopa) imao tijekom turske vladavine. Na tadašnjim sačuvanim povijesnim grafičkim prikazima Vrgorca u podnožju tvrđave jasno se raspoznaje postojanje „varoši“ raštrkanog tipa, odnosno podgrađa s određenim brojem karakterističnih kula, ali i tradicijskih stambeno-gospodarskih objekata. Sklop se dalje nadograđivao i modificirao tijekom mletačke i austrijske uprave. Pretpostavljamo kako je veća i reprezentativnija kuća sklopa građena tijekom 18. stoljeća kao stambeni objekt vrgorskog serdara, moguće iz obitelji Polić. Kvaliteta njezine gradnje, kao i očito angažiranje majstora graditelja koji je na dovratnicima isklesao svoje znakove (čekić, kutomjer, polukugla), upućuju na bolji i važniji status te financijske mogućnosti investitora gradnje. To je sebi sigurno mogao priuštiti serdar, vršitelj dijela civilne, ali i vojne vlasti tijekom mletačke, francuske i ranije austrijske uprave. Simboli te vlasti (sablja i bodež) također su isklesani na dovratnicima jednih vrata kuće. Povijesna slojevitost, odnosno nastanak i razvoj sklopa tijekom niza stoljeća, promjena vlasti i vlasnika kuća te graditeljske odlike i obilježja pojedinih razdoblja, upućuju

na opravdanost naziva graditeljskog sklopa: Serdarove-Polića-Elezove kuće.

Predmetni sklop je, unatoč brojnim stoljetnim oštećenjima i promjenama, većim dijelom sačuvan u svojoj izvornoj tlocrtnoj i visinskoj dispoziciji s dva dvorišta te je kao takav jedan od rijetkih sačuvanih pučkih stambenih tradicijskih graditeljskih sklopova impozantnih dimenzija, volumena i oblikovanja u gradu Vrgorcu. Rijetki povijesni i arhivski podaci, stare fotografije i grafički prikazi te dobrim dijelom sačuvani arhitektonsko-građevinski oblikovni elementi i detalji, omogućuju nam rekonstrukciju nastanka i razvoja sklopa tijekom 300-tinjak godina njegovog postojanja. Nažalost, interijer ovih građevina, unutrašnja podjela te pokoji detalj su u potpunosti izgubljeni. Ipak, to je omogućilo donekle slobodniji pristup rekonstrukciji i obnovi ovog sklopa, točnije osmišljavanju i projektiranju njegove nove funkcije, što je svakako motiv za nastanak nekog budućeg rada na temu ovog spomenika.

LITERATURA

- BATINIĆ, MIJO VJENCESLAV, Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, *Starine JAZU*, XVII, 1885., 77-150.
- BILIĆ, DARKA, Da condottiero a ingegnere pubblico e Governatore d'Armi. Le diverse competenze di Stefano Boucaut (Buccò) al servizio dei provveditori generali di Dalmazia e Albania, *DEFENSIVE ARCHITECTURE OF THE MEDITERRANEAN*, Vol. VIII, (ur.) Anna Marotta, Roberta Spallone, Torino, 2018., 27-28.
- FISKOVIĆ, CVITO, Najstariji opisi i slike Vrgorca, *Bulletin JAZU*, 3, (1961.), 122-142.
- GLIBOTA, MILAN, Stanovništvo Vrgorca početkom 19. stoljeća, *Vrgorac – List župe Navještenja BDM*, 5, 2004., 31-34.
- GLIBOTA, MILAN, Iz francuske okupacije Vrgorske krajine, *Vrgorac – List župe Navještenja BDM*, 8, 2007., 30-35.
- GOLEŠ, IGOR, *Pozdrav iz zaboravljene Dalmacije*, Split, 2018.
- IVKOVIĆ, FRANE, Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918, *Arhivski vjesnik*, 34-35, 1991.-1992. (35-36), 31-51.
- JELAVIĆ, DAVOR, *Jelavići rod i pleme*, Vrgorac, 2009.
- JELAVIĆ, DAVOR, *Biser Gorske župe*, Vrgorac, 2019.
- KAPETANOVIĆ, VICKO, Imotska krajina u vrijeme francuske uprave, u: *Zbornik radova Čuvari Baštine u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkog samostana u grad Imotski*, Imotski, 1989., 191-195.
- KOVAČIĆ, VANJA; STANIČIĆ, ZORAIDA; TOMIĆ, RADOSLAV, *Konzervatorska analiza zaštićene gradske jezgre Imotskoga*, 1989.

- KRMPOTIĆ, LJUDEVIT, *Car Franjo I u Hrvatskoj 1818.*, Hannover - Čakovec 2002.
- LAGO, VALENTINO, *Memorie sulla Dalmazia*, Volume Secondo, Venezia, 1870.
- MARKULIN, NIKOLA, Mletačka organizacija teritorijalnih vojnih postrojbi u Dalmaciji od 1648. do 1718. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 2017., 251-287.
- MAYHEW, TEA, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule - Contado di Zara 1645-1718*, Rim, 2008.
- NAGY, JOSIP, Iz korespondencije nadbiskupa Garanjinia, *Strena Buliciana*, 1924., 608.
- ORŠOLIĆ, TADO, Teritorijalne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806.-1809.), *Radovi Zavoda povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, 2003., 271-289.
- Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franje Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima travnju i svibnju 1875.*, Zadar: Vitalini, Janković, 1878.
- RAČKI, FRANJO, Prilozi za geografsko statistički opis bosanskog pašaluka, *Starine JAZU*, 14, (1882.), 173-195.
- RADONIĆ, BRANKO, *Vrgorac 1690.*, Vrgorac 2022.
- TUDOR, AMBROZ, Urbani razvoj unutrašnjosti, u: *Dalmatinska zagora-nepoznata zemlja*, (ur. Vesna Kusin), katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 4.9.-21.10. 2007., 677-689.
- WILKINSON, J. GARDNER, *Dalmatia and Montenegro: with a Journey to Mostar in Herzegovina and remarks on the Slavonic Nations, the history of Dalmatia and Ragusa, the Uscocs etc.*, vol II, London, 1848.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Ministarstvo kulture i medija, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Imotskom

ZELIĆ, MAJA, Elezove i Serdarove (Polića) kuće s Muminovom kulom u Vrgorcu – konzervatorski elaborat, 2018.

ARHIVSKI IZVORI

Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), Fond Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju (AMD), *Commune di Vergoraz*, Nro. 218.

- a) *Protocollo dei Edifizij della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 222-226, 228, 236.
- b) *Protocollo dei Terreni della Commune di Vergoraz nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, 1835., Nr nella Mappa 396-397.
- c) *Commune di Vergoraz, Dalmazia, nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, Mapa X, No. 218 Vergoraz. O.C. II 26. bf.

Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD)

HR-DAZD-5, Fond Mletački katastar, Katastarske knjige (1597.-1797.), *Libro catastico della iurisdictione di Vergoraz 1703.-1704.*, kut. 25., 7-103.

HR-DAZD-6, Fond Mletački katastar, Mape „Grimani“ (1756.-1797.), 474. *Territorio et Ville di Primorio Superiore*

HR-DAZD-18, Fond Općine Trogir (1312.-1797.), *Commune Tragurii*, 1.2, 2.1, Općinski spisi 1312-1811, spisi općine Trogir iz 1560. pa na dalje, kut. 214.

Abstract

ARCHITECTURAL COMPLEX OF THE SERDAR-POLIĆ-ELEZ HOUSES IN VRGORAC

Due to its geographical and strategic position at the intersection of important routes connecting the Croatian interior with the Adriatic coast, the town of Vrgorac represents one of the rare rural-urban area where different cultural and architectural characteristics blend. In this context, this paper examines the origin and development of the traditional architectural complex known as the Serdar-Polić-Elez Houses, which consists of two interconnected houses and two courtyards located in the central part of Vrgorac. Thanks to rare historical written and graphic sources, as well as distinct architectural design elements and details, the historical and architectural development of the buildings of the complex can be traced back to the period of Ottoman rule and the early Venetian administration, specifically to the late 17th and early 18th centuries. The preserved historical graphic representations of Vrgorac at the foot of the fortress clearly show the existence of a dispersed settlement, that is, a suburb with a number of distinctive towers as

well as traditional residential and commercial buildings. The house complex discussed in this paper underwent further expansion and modification during the periods of Venetian and Austrian rule. It is assumed that the larger and more prominent house within the complex was constructed in the 18th century as a residential building for the Vrgorac serdar, possibly a member of the Polić family. The quality of construction and the evident involvement of a skilled master builder, who carved his symbols (hammer, protractor, hemisphere) onto the doorframes, suggest the high and important social status and significant financial resources of the construction investor. This is something a serdar, who held partial civil, but especially military authority during the Venetian, French and early Austrian periods, could certainly afford. Symbols of that authority (sword and dagger) are also carved on the doorframes of one of the house's entrances. The historical stratification, that is, the creation and development of the complex over a number

of centuries, the change of government and ownership, and the architectural features and characteristics of different periods justify the name of the architectural complex: Serdar-Polić-Elez Houses. During the 19th and second half of the 20th centuries, the complex experienced a kind of degradation, largely due to the division of ownership, but also due to certain infrastructural traffic interventions in the town itself. Despite numerous changes and significant damage, the complex has retained much of its original layout and height disposition with two courtyards. As such, it remains

one of the few preserved traditional vernacular residential architectural complexes in Vrgorac, notable for its impressive dimensions, volume and design. Unfortunately, its interior has not been preserved. Between 2008 and 2018, the Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia (for the most part) and the Town of Vrgorac financed the architectural and structural rehabilitation and reconstruction of this building complex, which was in very poor and dilapidated condition, in order to save it from complete decay and give it a new purpose for future use.